

מתן שעורי בית לתלמידים חילוניים מתוך חשש שיכינו בשבת

שאלה :

האם מותר למורה דתי לתת שעורי בית בבי"ס חילוני באמצע השבוע לשבוע שלאחריו ? קיים חשש סביר כי לפחות מקצת מן התלמידים יכינו שעוריהם בשבת. האם חייב המורה להמנע מלתת שעורי בית, מחמת חששא זו, למרות שבדרך כלל תפקידו מחיבו לכך ?

יהושע ויצמן, ירושלים

תשובה :

לכאורה, יש לשאול אותה שאלה בענין דומה: האם מותר למכור לחשוד על השבת כלי מלאכה וכיו"ב המשמשים למלאכות האסורות בשבת ? האם עי"כ יחשב המוכר כגורם בדרך כלשהי לחילול שבת אפשרי ? והרי לכאורה מה שאפשר לו לקנות מיהודי אחר אינו מפקיע מן המוכר איסור "לפני עור" (ראה משל"מ מלוה ולוה פ"ד).

לכאורה, דומה שיש להחמיר בכל אלו כי הנה מצינו שבטלו חז"ל כמה וכמה מצוות עשה שקיומם חל בשבת, כגון שופר לולב ומגילה, מתוך חשש שמא יבוא לידי חילול שבת ע"י שיעביר ד' אמות ברה"ר. (ר"ה כט, ובכ"מ). וכן אסור מפני חששא זו הזאת מי חטאת בשבת, אעפ"י שהטמא ימנע עי"כ מלהקריב את הפסח במועדו. ק"ו בגדון השאלה שלפנינו שעל כל כתיבת שתי אותיות איכא חיוב חטאת, ואפשר שהתלמיד יתחייב ח"ו מאות חטאות.

אמנם שנינו במשנה שביעית פ"ו משנה ט' ושנויה היא גם בסו"פ הנזקין בגיטין: "משאלת אשה לחברתה החשודה על השביעית נפה כברה וריחים ותנור, אבל לא תבור ולא תטחן עמה וכו' לפי שאין מחזיקין ידי עוברי עבירה. וכולן לא אמרו אלא מפני דרכי שלום". וברש"י שם "וכלן לא אמרו שהתירו להשאילם כלים ולסייעם שלא בשעת עבירה אלא מפני דרכי שלום". ובתוס' שם הביאו מש"כ בירושלמי שלפיכך התירו להשאיל לחשודה על השביעית את הכלים הללו, משום דאיכא למיתלי ששואלת את הנפה והכברה לא למלאכת איסור, אלא נפה — לספור בה מעות, וכברה — לכבור בה חול. ואמנם אפשרויות אלו רחוקות הן אעפ"י כ תולין בהן למרות החשש הסביר שתשתמש לאיסורא דשביעית.

ושם במשנה שביעית לעיל מיניה איתא: "אלו כלים שאין האומן רשאי למוכרם בשביעית מחרשה וכלי העול וכו' זה הכלל כל שמלאכתו מיוחדת לעבירה אסור, לאיסור ולהתר — מותר". ואיסור זה הוא דוקא בשביעית גופא אם הכלי מיוחד למלאכת עבירה, אך פשוט שלפני שביעית שריא, והרי זה בכלל כלי שנועד לאיסור ולהיתר גם יחד דשרינן, שהרי יכול להשתמש בהם לפני השביעית.

נמצאנו למדים, איפוא, ממשניות אלו כי אין לאסור לתת שעורי בית לתלמידים לפני השבת וכן אין איסור למכור כלי מלאכה לחשודים על השבת ותלינן שישתמשו בהם להתר.

אמנם יש לדון האם יש לדמות לנד"ד שבת לשביעית, שהרי שביעית היא איסור עשה ושבת איסור כרת, ואם הקילו בשביעית נקל בשבת? וכמאמר הגמ' ביבמות קיד, ע"א: "שבת דאיסור סקילה גזרו רבנן, יו"ט דאיסור לאו לא גזרו ביה רבנן". ומה שאמרו ביבמות קיט ע"א, "מה לי איסור לאו מה לי איסור כרת" כבר פירש רש"י שם "מי לא בעי למיחש לספק איסור לאו כי היכי דחיישינן לספק איסור כרת, הא מידי דספיקא לאו הרחקה מדרבנן היא בדבר המותר דנימא לכרת עבוד הרחקה ללאו לא עביד הרחקה בדבר המותר, דהכא שמא איסורא דאורייתא ממש עביד". כלומר במידי דספיקא אין לחלק בין איסור "קל" ל"חמור" יותר, אך בנדון הרחקות שפיר יש לחלק לפי חומרת האיסור. והנה בנד"ד אנו דנים ביחס למורה הנותן את השעורים או ביחס למוכר כלים לחשוד על השבת, ולגביהם הרי זה רק ענין של הרחקה שמא התלמיד או הקונה יחללו את השבת. והרי זה דומה לענינא דשביעית שם ההרחקה לגבי המשאילה שמא השואלת תשתמש בפירות שביעית.

וא"כ הדק"ל מנא לן לדמות לשביעית שכן י"ל דוקא לאיסור עשה דשביעית דקיל לא עבדינן הרחקה משא"כ לענין שבת דחמירא נאסור למכור כלים ולא נתלה במלאכת התר. ובפרט לפי המשל"מ בהל' מלוה לוח פ"ד ה"ב שכתב דדוקא לענין לאו שיש בו מלקות אמרינן מה לי איסור לאו מה לי איסור כרת, וא"כ הרי בשביעית שכל איסורו לנד"ד רק איסור עשה קיל טפי ונימא דבשביעית הקילו ולא בשבת.

והנה המג"א סי' שמו, סק"ד סבירא ליה דיש ללמוד מהלכה זו השנויה גבי שביעית גם לענינא דשבת, דכתב שם: "ואסור להשאל לאדם כלי מלאכה אם הוא חשוד לעשות מלאכה בשבת, אם לא שיש לתלות שיעשה בו מלאכת התר". הרי שגם לענין שבת התיר המג"א להשאל ותלינן במלאכת התר. ואז יש ללמוד לנדון השאלה להתיר בגוונא באיכא למיתלי שיעוריהם בחול או הקונה ישתמש בכלים למלאכות התר בלבד. ברם הא גופא צ"ע, מנ"ל למג"א לדמות שבת לשביעית, וכנ"ל דאם הקילו בשביעית דאיסור עשה מנין להקל כיו"ב בשבת דאיסור כרת? והרי במידי דהרחקות שפיר מהלקינן בין האיסורים לפי מדרגות חומרתם.

אמנם י"ל דגם בשביעית אין חידושה של המשנה באותם הדברים השנויים בה להתיר, משום דתלינן בהיתרא, אלא י"ל שחידוש המשנה דוקא באותם דברים שנאסרו שם. ומה שהוצרכו לטעמא "מפני דרכי שלום" להתירא, היינו דוקא במשאלת נפה וכברה וכמ"ש התוס' שם מפני שאין לה אלא פירות שביעית. והדברים אשר בהם תלינן שתשתמש להתירא (לספור מעות או לכבור חול) הם רחוקים ביותר. אך הדברים השנויים שם במשנה הקודמת להתיר אין צריך בהם לטעמא ד"מפני דרכי שלום" ואין כל סיבה לאסרם מצד הדין שנצטרך לטעמי קולות. לפיכך אין לחלק בהא בין איסור כרת לאיסור עשה ולעולם שפיר תלינן במלאכות התר אם אין התליה הזו רחוקה ביותר שאו דוקא "מפני דרכי שלום" תלינן.

והנה בנדון השאלה דידן פשוט וברור שאין כל איסור תורה בדבר, דמהיכי קאתינן עלה? שהרי לכאורה יש לשייך חששא דידן ללאו ד"לפני עור לא תתן מכשול", ולפי דברי חז"ל אין התורה מתכוונת למכשול פסיי אלא האיסור ליעץ עצה שאינה הוגנת למי שזקוק לעצה בדבר מסוים. וכמאמר הספרא: "לפני סומא בדבר, היה נוטל ממך עצה אל תתן לו עצה שאינה הוגנת לו". וברמב"ם פי"ב מהל' רוצח ושמירת נפש הל' יד. ויש עוד סוג של לפני עור ואפי' אם לא הטעהו כלל אלא כלשון הרמב"ם שם "שחזק ידי עוברי עבירה שהוא עור ואינו רואה דרך האמת מפני תאות לבו". ובספר המצוות רצט, כתב "ולאו זה שאמרו הוא כולל ג"כ מי שיעזור על עבירה או יסבב אותה כי הוא יביא האיש ההוא

שעיוורה תאוותו עין שכלו וחזר עור, ויפתהו ויעזרהו להשלים עבירתו או יכין לו סבת העבירה וכו' ופשטיה דקרא במה שזכרנו תחילה".

ובפירוש המשניות שביעית פ"ה מ"ו, בהאי דינא שאין למכור לחשוד על השביעית כלים המיוחדים לעבודת אדמה, כתב הרמב"ם דאיסורו משום "לפני עור", וז"ל: "אמר ה' ולפני עור לא תתן מכשול. הכוונה בזה שמי שעיוורה אותו התאוה והדעות הרעות אל תעזרהו על עורו ותוסיף להתעותו ולפיכך אסור לסייע לעבריינים בעשית העבירות ולא לגרום מה שיביאם לכך". נראה, שהרמב"ם מפרש מה שנאמר במשנה ט' "אין מחזיקין ידי עוברי עברה" לענין מה ששינינו שם "לא תבור עמה ולא תטחן עמה" דהיינו ג"כ מטעמא ד"לפני עור". והיינו משום שהמשאלת והמסייעת היא שגרמה את העבירה.

אך רש"י בגיטין שם פירש "לא תבור ולא תטחן עמה לסייעה מפני שאסור לסייע בידיים ידי עובדי עבירה בשעת העבירה". והיינו שלדעת רש"י טעם המשנה ש"אין מחזיקין ידי עוברי עברה" היינו משום שאסור לסייע ידי עוברי עבירה. וכן כתב הר"ש שביעית שם "מפני שאסור לסייע ידי עוברי עבירה". ונראה דלא פליגי עם הרמב"ם להלכתא הפירושים השונים תלויים בתנאי הסיוע האמור שם. דלרמב"ם מיירי כגון שבלא סיוע לא היתה יכולה כלל לבור ולטחון ולכן חשיב "לפני עור", שהרי היא גרמה את העבירה. אך לרש"י ולר"ש מיירי כגון שהיתה יכולה לבור ולטחון בלעדיה ולכן אין לחייבה משום לפני עור אלא רק משום "מסייע".

והנה בהאי דינא דלפני עור משמע להדיא ברמב"ם בסה"מ הג"ל (רצט) שעוברים דוקא כגון דקאי בתרי עברי דנהרא (ע"ז ו) והוא הגורם והמסבב את העבירה. וכנראה שגם בהל' רוצח ושמ"ג כוונתו במלים "או שחזק ידי עוברי עברה" ג"כ בהאי גוונא כדכתב בסה"מ "שהכין לו סבת העבירה". ואצ"ל כמו שכתבו מקצת אחרונים דהרמב"ם פליג על הסוגיא המפורשת המחייבת מה"ת רק בתרי עברי דנהרא.

ולענין איסור "מסייע" כתב רש"י הג"ל דהיינו דוקא "בשעת העבירה". והאי דינא עולה להדיא מן המשנה שאסרה לבור ולטחון עמה והתירה להשאלה. וכבר פירשנו שלרש"י מיירי כגון שיכולה היתה לבור ולטחון בלעדיה וסיועה זה לא גרם את עצם העבירה שהיתה נעשית בין כך. והנה רש"י בע"ז כתב שאיסור סיוע זה הוא כדי שלא יתרגל המסייע לאיסורין "ואסרו לסייע ידי עוברי עבירה אלא פורשין מהן כדי שלא ירגיל בכך". ואמאי לא פירש שיש למסייע חלק בעצם העברה כמו שמצינו בענינא דשבת שהשותף נקרא כעושה האיסור עצמו. רק חיישינן שלא יתרגל בעבירה ולפיכך אסרו לסייע בשעת עבירה. וזה שכתב רש"י "פורשין מהן" — מעוברי עבירה.

וא"כ צ"ל שבנדון השאלה דידן אין בזה לא משום לפני עור ולא משום איסור מסייע דפשיטא דלא חשיב כעין תרי עברי דנהרא ובודאי אין המורה מסייעו בעבירה ולא גותן מכשול לפני עור ע"י שמשאו עצה שאינה הוגנת לו או מפתהו לדבר עבירה וכד'.

עוד יש לדון בנד"ד מצד גדר "אפרושי מאיסורא" דכל ישראל מחויב למנוע את ישראל חברו מאיסור. ולכאורה יש לאסור מטעם זה למורה לתת שעורי בית לתלמידים וכן למכור חפצים המשמשים לאיסור לחשודים על השבת כדי להפרישם מאיסור. ודעת הריטב"א בע"ז דף ו, דהלכה זו היא מטעם "ערבות" דכל ישראל ערבין זה בזה.

ולכאורה, יש להבין אמאי התירה המשנה להשאל כלים לחשודה על השביעית ומדוע לא נאסור זאת מטעם "אפרושי מאיסורא"? וי"ל דמכאן ראיה לשיטת הש"ך ביו"ד קנא, שאין חיוב לאפרושי מומר או מזיד מעבירה, ועיי"ש בדגול מרבבה.

ובטעמו של הש"ך יש לומר עפ"י מה שהזכרנו כבר שטעמא דחיוב אפרושי מאיסורא הוא

מגדרי ערבות, ועיין בו העוד בכת"ס יור"ד פג, ובעיני יצחק אה"ע ח"א סי' יג, או דחיוב זה גובע ממצוות התוכחה "שאנחנו לא נחטא ולא נעזוב זולתנו מאומתנו שיהטא", כלשון הרמב"ם בספר המצוות עשין רצה. ועיין במהרי"ץ חיות שבת ג' שפירש דברי הרמב"ם מטעם תוכחה. והנה ביבמות סה, ע"ב אמרו "אמר ר' אילעא משום ראב"ש: כשם שמצוה לומר דבר הנשמע כך מצוה שלא לומר דבר שאינו נשמע. ר' אבא אמר חובה, שנאמר: אל תוכח לץ פן ישנאך". וכן כתבו רבותינו בספר החינוך רלט, ובהגה"מ הל' דעות שאם יראה המוכיח שאין בדברי תוכחתו שום תועלת אינו מחויב להוכיחו.

כיו"ב בגדרי ערבות אמרינו דהיינו אם יש בידו למחות, עיין בסנהדרין כו, ע"ב ובשבועות לט, ע"ב. לפי"ז נראה שאין בנד"ד מקום לחייב את המורה לא בגדרי תוכחה ולא בגדרי ערבות. ואפי"ז לא יתן המורה שעורים לשבת עדיין אין זה ברור שלא יחלל את השבת בדברים אחרים. ודעת הריטב"א בע"ו, ו, דכל היכא דמצי עביד איסור שלא על ידנו, אעפ"י שהוא מרבה באיסור על ידנו לא חיישינן. ומטעם זה התיר בספר בנין ציון סי' טו, להדפיס ספר אצל מדפיס נכרי אעפ"י שיש לו פועלים ישראלים שעושים מלאכה בשבת. שהרי אפשר להם לעשות מלאכה גם בלעדיו, ודעתו שם דאפי"ז אם על ידו הם מרבים באיסוריו, לית לן בה, ושרי אפי"ז מדרבנן כיון שיכול לעשות זאת בעצמו.

ובעיני יצחק הג"ל (אה"ע סי"ג) דן לענין מי שרוצה לעשות שותפות עם מחלל שבת. והביא שם מש"כ התבואות שור יור"ד סי' טז, בענין "אותו ואת בנו" דאם ספק אם נשחטה האם ביום זה דאזלינן בתר רוב הימים ושרינן, והסתמך בזה על גמ' במסכת נדה נו. ומטעם זה גם בעיני יצחק התיר בנדון הג"ל להולכין אחר רוב הימים. ולפי"ז גם בנד"ד אם יש רוב ימים לעומת יום השבת תלינן ברובא ואמרינן שהתלמיד יכין שיעוריו ברוב הימים שהמה ימי חול.

מכל הלין נראה שאין לאסור בנד"ד. ואמנם הרשב"א בגיטין שם כתב שההיתר של השאלת כלים לחשודה על השביעית זו קולא גדולה ולפיכך אי לית ליה הנאה מיניה לא הוי תלינן ולא הוי ליה לעיולי נפשיה בספיקא אי לאו משום דרכי שלום. מכל מקום לענייננו הרי זה מתפקידו של המורה ושפיר יש לחשבו כמקום שיש לו הנאה מיניה, ויש לתלות אף בלא טעמא דדרכי שלום.

העולה מכל האמור שאין לאסור לתת שעורי בית אם יש רוב ימים כנגד יום השבת, שבהם יוכל התלמיד להכין את שעוריו. ובאמת אין לתת שעורים מיום ששי ליום ראשון ושמא רצוי להשתדל שהתלמיד לא יהיה חייב להחזיר שעוריו ביום ראשון דוקא, ממחרת השבת, אפי"ז אם ניתנו באמצע השבוע.

מאידיך אם התלמיד אומר שיכין את שעוריו בשבת דוקא, אסור לתת לו שעורים לבית כדאיתא במשנה ה, שם: "יכולן בפירוש אסור". מכל מקום, אף שנלענ"ד שאין איסור בדבר, מכיון שזו שאלה הנוגעת לרבים לא נכון ליחיד לסמוך על דעתו, ובכגון זה טוב לשמוע גם דעות אחרות של בעלי הוראה מובהקים.

כותב התשובה ההלכתית הוא הגאון הרב חיים דוד רגנשבורג שליט"א שנמנה על הרבנים המובהקים בארצות הברית ואשר כיהן עשרות בשנים כראש הישיבה הגדולה בשיקגו. לאחרונה עלה הרב רגנשבורג ארצה והשתקע בירושלים.